

УДК 808.26 – 08+882.6 – 1 – 08(075.8)

Паэтыка песень мужнасці і барацьбы

І. А. БАРОЎСКАЯ

Цяжкія выпрабаванні з першых дзён вайны выпалі ў першую чаргу на долю беларускага народа. Спынілася мірнае працоўнае жыццё ўсяго савецкага народа. Многія дзеячы мастацтва пайшлі на фронт або ўступілі ў партызанскія атрады. Але развіццё мастацтва не спынілася. У час вайны кавалася магутная духоўная зброя, скіраваная на маральны ўздым і перамогу над фашызмам.

Гісторыя Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны – гісторыя гераічнай партызанскай барацьбы народа за шчасце сваёй краіны, гісторыя легендарных Канстанціна Заслонова, бацькі Міная, Рымы Шаршнёвай і іншых.

Гісторыя песні аб мужнай барацьбе супраць фашызма пачынаецца практычна адразу ж пасля аб'яўлення аб нападзе гітлераўскай Германіі. У Лебедзеў-Кумач стварыў паэтычны тэкст «Священная война», які быў пакладзены на музыку А. Аляксандравым – і песня загучала набатам над усёй краінай.

Знешне песня – прыклад публіцыстычнага стылю, у якім няма паэтычных тропаў і стылістычных фігур:

*Вставай, страна огромная,
Вставай на смертный бой
С фашистской силой тёмною
С проклятою ордой!*

З усіх элементаў паэтыкі назіраюцца агульнамоўныя эпітэты *страна огромная, сила темная, поля просторные, землю милую*. Аднак чаму сам тэкст і мелодыя так уражваюць? Прычына ў тым, што ў песні ўсё падпарадкавана адной дамінанце – абудзіць пачуццё помсты ў мільёнаў людзей, мірнае жыццё якіх раптам засталася ў далёкім мінулым. Лаканізм, мінімалізм выяўленчых сродкаў нагадваюць па форме баявы загад: *стояць насмерць!*

*Пойдём ломить всей силою,
Всем сердцем, всей душой
За землю нашу милую
За наш Союз большой.
...Встает страна огромная
Встает на смертный бой...*

Гераічны подзвіг 18 юнакоў каля вёскі Лавы Капыльскага раёна 3 снежня 1942 года глыбока ўсхваляваў іх сяброў па барацьбе, а потым і ўсю краіну. Паўсюдна ствараліся разнастайныя тэксты, якія спяваліся ў розных партызанскіх атрадах. Песні пра герояў вайны былі вельмі распаўсюджанымі ў тыя часы: яны адлюстроўвалі мужнасць, пабуджалі на новыя подзвігі.

Даволі значная група песень была створана на яркія паэтычныя тэксты нацыянальных паэтаў – Янкі Купалы, П. Глебкі, М. Танка, К. Крапівы, М. Машары, А. Астрэйкі і іншых.

Адной з найбольш распаўсюджаных стала песня на словы Янкі Купалы «Партызаны, партызаны, беларускія сыны!». Верш быў напісаны паэтам у верасні 1941 года, калі паэт знаходзіўся пад Масквой. Вельмі хутка тэкст абляцеў усю акупаваную Беларусь. Яго чыталі на мітынгах, развешвалі лістоўкамі, хавалі ў кішэнях [1, с. 174]:

*Партызаны, партызаны,
Беларускія сыны!
Бейце ворагаў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны!*

Выразныя заклікальныя абароты ў зачыне мелодыі, падкрэсліванне няўстойлівых гукаў у кожнай фразе, яркія дынамічныя акцэнты – усё гэта садзейнічае стварэнню драматычнага характару напева ў цэлым. Аднак драматызм эпічнага характару, аб'ектыўнага, які ахоплівае пачуцці ўсяго народа. У песні пераплецены жанравыя асаблівасці эпічнага марша і плаката-закліка, назіраецца дынаміка кульмінацыйнай напружанасці. Народна-класічныя традыцыі перадаюцца выгукамі *партызаны, партызаны!* Звяртаючыся да партызан як да сыноў Айчыны, народны паэт заклікае адпомсціць за *цень забітых матак, дзетак, акрываўлены палетак*. Ворагаў ён не лічыць за людзей, называючы іх *гітлераўцамі паганымі, людоедамі, нечысцю, сабакамі*, якім ужо не ўваскрэсці.

Паэтыка песні насычана стылістычнымі фігурамі. Першы і апошні куплеты уяўляюць сабой адкрыты публіцыстычны заклік да барацьбы, што перадаецца паўторами лексемы *партызаны*. Свае эмацыянальна-экспрэсіўныя адносіны паэт выражае праз перыфразу, якая найчасцей выступае вынікам індывідуальна-мастацкага бачання свету:

Партызаны, партызаны.

Беларускія сыны!

Заклік вынішчаць, *рэзаць* ворагаў узмацняецца паўторами прыназоўнікаў, у прыватнасці прыназоўніка *за*, што ўзмацняе душэўны боль і крыўду:

За няволю. за кайданы

Рэжце гітлераў паганых,

Каб не ўскрэслі век яны.

З мэтай павелічэння выразнасці, усхваляванасці, у песні назіраецца інверсія, пры якой на першае месца выносяцца словы з найбольш важным сэнсавым зместам:

Клічу вас я на пабеду,

Хай вам шчасцем свецяць дні.

Сутнасць інверсіі заключаецца ў парушэнні агульнапрынятай паслядоўнасці адзінак маўлення “з мэтай узмацніць выразнасць мовы” [3, с.300]

Узмацненню эмацыянальнага выказвання, яго танальнасці, аб'ядноўваючы пры гэтым пэўныя радкі, садзейнічае гукавая анафара:

Няхай ваша перамога

Не кідае вас нідзе,

Не пужае хай трывога.

Неабходна адзначыць, што вершы Янкі Купалы адразу ператвараліся ў песні і выконваліся на розных матывы ў розных кутках краіны.

Песні беларускіх паэтаў і кампазітараў, напісаныя ў гады вайны, прасякнуты гнеўнай нянавісцю да ворага і моцнай верай у перамогу: «Мы вернемся» М.Танка, «За родную Беларусь» А.Астрэйкі і іншыя. Шмат песень прысвячалася партызанам Беларусі: «Калі над радзімай» П.Броўкі, «Помню, помню, тыя росы» К.Крапівы, «Песня партызан», «Клятва партызан» А.Бялевіча, «Праз лясы, балоты і паляны» М.Танка і многія іншыя.

Вялікай Перамозе нашага народа ў Айчыннай вайне беларускія паэты і кампазітары прысвяцілі нямала добрых песень, якія ўслаўляюць Беларусь і іншыя краіны і іх гераічныя народы: «Вялікі дзень» А.Астрэйкі, «Шуміць наша слава», «Зямля Беларусі» П.Броўкі, «У яркім сузор'і» М.Танка і іншыя.

Песні мужнасці, барацьбы і перамогі пабудаваны на народных мелодыях як па сваіх інтанацыйных вытоках, так і па ідэйнай мэтанакіраванасці, высакароднай стрыманасці пачуццяў.

Пэўную групу слоў песенных тэкстаў азначанай тэматыкі складаюць словы гутарковага ўжывання: *І чорную зграю чужынецца паўзлі*. А.Русак. *Лаўскі бой; 3 гадоў, калі неба крамсалі* *Узнятыя гневам клінкі, Прыходзяць да нас камісары – Духоўныя нашы бацькі*. Г.Бураўкін. Камісары.

Сярод размоўнай лексікі можна адзначыць выклічнікі, як, напрыклад, у песні «Хатынскія званы» А.Бачылы, што скіравана на стварэнне аўтарскай задумы: *Званяць званы... Бом, бом, бом...*

У песенных радках некаторых аўтараў эмацыянальна-экспрэсіўную нагрузку нясуць прастамоўныя словы з грубаватай афарбоўкай. Такія словы сустракаюцца даволі часта, асабліва, калі размова ідзе пра фашыстаў, якім даецца мацнейшая адмоўная характарыстыка: *паганы, шэльма, звер, дурны, людаед, нечысць, псы фашыстоўскія, гад, вырадак* (Я.Купала), *злосны, патароча, фашысцкі воўк* (Я.Колас); *вырадкаў-псоў, фашыстаў-звяроў* (П.Броўка), *смердзюк, вырадак, здыхляк, горб, падла, кат, поскудзь, падбрэхіч, чыхвосціць, скуголіць, рагатала, байструк* (Р.Барадулін).

У песеннай лірыцы ваеннай тэматыкі даволі часта можна сустрэць метанімічныя пераносы. Напрыклад, перанос, пры якім назва месца выкарыстоўваецца для абазначэння людзей, якія там знаходзяцца:

Са зброяй ідзе Магілёў...

Штыкамі шчацініцца Мозыр.

Адзінаю дружнай сям'ёй –

І Копыль, і Любань, і Грозаў

Выходзяць на помсту, на бой.

Бушуе народным паўстаннем

І Жлобін, і Віцебск, і Пінск,

І ворагу помсціць за раны

Наш родны разбураны Мінск. (Беларуская партызанская. А.Астрэйка.)

Вельмі часта для выяўлення найбольш глыбейшых пачуццяў, перажыванняў аўтары прыбягаюць да мастацкага перабольшвання. Многія гіпербалы характарызуюцца суаднесенасцю з прыроднымі з'явамі: *Над Дукорскаю дарогай хмары слёз плылі* (Дукорская партызанская. П.Броўка).

Для песенна-паэтычных тэкстаў характэрна і нагнятанне аднатыпных слоў ці моўных канструкцый. Ампліфікацыя іншы раз сустракаецца ў радку побач з іншымі стылістычнымі фігурамі, напрыклад, шматзлучнікаваасцю, анафарай:

Ды ўспомню пажары,

І варожыя хмары,

І завеі халодных вятроў,

І слату, і нягоды,

І начныя паходы,

І агні партызанскіх кастроў. (Лясная песня. А.Русак)

Як сімвал сусветнай барацьбы добра і зла, света і цемры, успрымаецца песня М.Танка. У гэтым творы антытэза будзецца па прынцыпу паралелізма. Цікавым уяляецца выкарыстанне антытэзы, якая дасягае найвышэйшай кропкі пры спалучэнні са стыкам:

Першы арол чорны.

Чорны – смерць салдата,

Што ляжыць паранен,

На траве прымятай.

А другі – увесь белы.

Белы, яснакрылы –

Вернае каханне

Заручонай мілай. (Два арлы. М.Танк)

Ніколі так, як у час вайны, паэты не ўсведамляюць значнасць Радзімы, краіны, якая для іх становіцца старажытнай дзяржавай, моцнай, магутнай, але ж у той жа час патрабуючай абароны. Невыпадкава яна часта параўноўваецца з маці:

Як мы жылі, хадзілі ў бой

За маці-Беларусь. (Песня беларускіх партызан. П.Броўка);

Зямля – наша маці, адвеку ты з намі,

Мы сэрцам адданым з табою навек. (Шуміць наша слава. П.Броўка);

Стогне там матуля мілая пад ярмом. (За родную Беларусь. А.Астрэйка);

Бацька наш – лясы ды поле,

Маці – ўся акруга. (Ой, лясы мае, паляны. А.Астрэйка) і іншыя.

Паэтычныя параўнанні павінны валодаць нечаканасцю, верагоднасцю, дакладнасцю [2, с.11].

Зварот да народных традыцый, напрыклад, рытарычныя воклічы тыпу *Ой, лясы мае, паляны*, разнастайныя параўнанні (*можжа зрок твой загарыцца, як маланка ў хмары*), звароты (*мой сакол*) і інш., шырокае выкарыстанне паэтыкі фальклёру характэрна практычна для ўсёй песеннай лірыкі ваеннага перыяду. Асабліва гэта характэрна для паэтаў, станаўленне творчай індывідуальнасці якіх адбывалася поруч з вуснай народнай творчасцю (М.Танк, Я.Купала, П.Броўка і інш.).

У песні М.Танка "Мы вернемся" (музыка А.Багатырова) зямля адухаляецца: *Рэкі і азёры бурляць, Жвір сыры, гарачы попел засыпаюць магілы ворагаў, якія падаюць на пожнях парослых сіняй гавылой*. Невыпадкава воіны знойдуць дарогу назад, як птушкі, якія вяртаюцца з цёплых краёў – *на сонцу, што над намі ўзойдзе, на звону беларускіх рэк*.

Менавіта ў песнях паэты-франтавікі прызнаваліся, што любяць Радзіму так моцна, як і сваю жанчыну. У форме лірычнай песні яны будуць успамінаць і назаўжды праславяць "Синий платочек", "Огонёк", "Соловьи", "Случайный вальс", "На солнечной поляночке", "Помню, помню тыя росы" і іншыя. Гэтыя творы сталі любімымі для мільёнаў, многімі яны ўспрымаліся як асабістыя. Некаторыя крытыкі адносілі іх да немастацкіх, аднак за гэтай прастатой захавана вялікае майстэрства і сапраўдны талент. Невыпадкава менавіта ў гэты час развівалася паэтыка песеннай лірыкі, у якую ўвайшлі, акрамя азначаных тропай, метафарызацыя, паўторы, фальклёрныя зачыны з рытарычнымі воклічамі:

Ой, туманы мои, растуманы,

Ой, родные леса и луга! ("Ой, туманы мои, растуманы", М.Исаковского);

сінтаксічная анафара:

Уходили в поход партизаны,

Уходили в поход на врага...

Растут и крепнут силы Ленинграда.

Растут и крепнут каждый день. ("Песня о Ладогe" П.Богданова).

Аднак простасць склада, нават у творах фальклёрнай арыентацыі, не можа падмануць чытача. Таму што на першы план выходзіць аратарскі верш з яго палымымі заклікамі, патрабуючы адпаведнай інтанацыі. Невыпадкава разам з элементамі традыцыйнай паэтыкі будуць выкарыстаны кніжныя, архаічныя словы, што значна ўзмацняе гучанне твора, надае некалькі былінны характар:

Навастру я шаблю рускую, натачу,

На зямлю на беларускую палячу.

Стогне там матуля мілая пад ярмом,

Стукну на варожай сіле я перуном. (За родную Беларусь. А.Астрэйка).

Вельмі часта гучанне песень ваеннай пары носіць былінны і баладны характар. У перыяд страшных выпрабаванняў, незвычайных паваротах лёсу, сустрэч і раставанняў, геройства і здрады гэты жанр аказаўся вельмі запатрабаваным.

Радзіма – гэта каханая жонка, нявеста, сяброўка. Заканаммерным з'яўляецца тое, што менавіта ў перыяд страшных імгненняў, смярцельных баяў былі створаны яркія любоўныя песні, якія сталі папулярнымі ў той час, папулярныя яны і зараз праз 60 год:

Синенький скромный платочек

Падал с опущенных плеч.

Ты говорила,

Что не забудешь

Ласковых, радостных встреч ("Синий платочек" Я.Галіцкага і М.Максімава, музыка Г.Пецярсбургскага).

М.Ісакоўскі стварыў цэлы цыкл любімых у народзе твораў: "В лесу прифронтовом", "Где ж вы, где ж вы, очи карие?..", "Лучше нету того цвету", "Услышь меня, хорошая", "Снова замерло всё до рассвета". Сімвалам вернай каханай стаў вобраз Кацюшы.

У халодных акапах пад Масквой пісаў сваёй жонцы пісьмы ванны карэспандэнт А.Суркоў. І не заўважыў, як перайшоў на вершы. Аўтару не хацелася, каб яго асабістыя пата-

емныя пачуцці адкрыліся для чужых. Тым больш, што апошні радок некаторыя крытыкі патрабавалі замяніць быццам бы за элементы «упаднічства і безверія». Аднак кампазітар К.Лістоў напісаў музыку і нарадзілася цудоўная песня "В землянке":

*Ты сейчас далеко-далеко,
Между нами снега и снега...
До тебя мне дойти нелегко,
А до смерти – четыре шага.*

Лейтматыў песні "Жди меня" К.Сіманавы (музыка М.Блантэра) стаў дэвізам выжывання як для салдат той далёкай, Вялікай Айчыннай, так і праз шмат гадоў для воінаў вайны ў Афганістане:

*Жди меня, и я вернусь
Всем смертям назло.
Кто не ждал меня, тот пусть
Скажет: "Повезло".
Не понять, не ждавшим, им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня.
Как я выжил – будем знать
Только мы с тобой.
Просто ты умела ждать,
Как никто другой.*

Душэўнае выкананне героем Марка Бернэса ў кінафільме "Два бойца" зрабіла песню "Тёмная ночь" (В.Агатава, музыка Н.Багаслоўскага) бессяротнай. У ёй простымі словамі перадаецца асноўная схема чалавечага жыцця: Вера – Надзея – Любоў:

*Верю в тебя, в дорогую подругу мою,
Эта вера от пули меня тёмной ночью хранила...
Радостно мне, я спокоен в смертельном бою,
Знаю, встретишь с любовью меня, что б со мной не случилось.*

Асаблівае месца сярод ваенных савецкіх песень належыць суровай народнай песне М.Ісакоўскага "Враги сожгли родную хату" (музыка М.Блантэра). Яшчэ і яшчэ раз паўстае перад вачыма трагедыя радавога працаўніка вайны, які прайшоў з перамогай да Берліна і застаўся адзін у гэтым жорсткім свеце:

*Никто солдату не ответил,
Никто его не повстречал,
И только теплый летний ветер
Траву могильную качал.
Вздыхнул солдат, ремень поправил,
Раскрыл мешок походный свой...
Бутылку горькую поставил
На серый камень гробовой...*

Трагедыя вядомага бацькі Міная натхніла А.Куляшова на стварэнне песні «Балада аб чатырох заложніках». Зачын твора інтанацыйна стварае запаволенае ўспрыняцце падзей. Паўзы паміж аднастаўнымі сказамі-словамі – нібы вечнасць перад гібеллю:

*Их вьдучь на жьитный сьязьынцы
Чатырох. Пад канвоем. З дому.*

Аднак не толькі трагізм вызначаў гучанне песень Вялікай Айчыннай. Заўважна мяняецца лад і структура песень тых гадоў, калі вайна ідзе ўжо іна тэрыторыі Еўропы. Гэта "Дорога на Берлин", "Последний день войны", "Под звёздами Балканскими" і шмат іншых, дзе ўсё больш з'яўляецца аптымізму, што было звязана з рухам франтоў на Берлін, радасцю, адчуваннем хуткай Перамогі і надзей на блізкія сустрэчы.

Шмат песняў было створана пасля вайны, складаюцца яны і ў наш час. Але менавіта тэксты тых апаленых ваенных гадоў застануцца ў нашай памяці сведкамі таго часу, як найвышэйшая кропка майстэрства і таленту народа-пераможцы.

Abstract. The article studies the war songs by the Russian and Belorussian authors basing on the analysis of their poetic texts. The song is the soul of the people, the reflection of the main problems of society and people. The stylistic analysis of the songs discloses their genre and topical variety. The article considers their main topics, ideas, their connection with people's traditions, studies the peculiarities of the professional war song.

Літаратура

1. *Гісторыя беларускай савецкай музыкі*, Мінск, Вышэйшая школа, 1971.
2. М. В. Панов, *Ритм и метр в русской поэзии*, У кн. Поэтика и стилистика, 1988–1990, Москва, Наука, 1991.
3. Д. Э. Розенталь, *Практическая стилистика русского языка / Учебник для вузов*, Москва, Высшая школа, 1977.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 20.06.05